УДК: 330.35:338.1 (575.1)

ЎЗБЕКИСТОНДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ИНДИКАТОРЛАРИ

Холматов Санжарбек Хожимаматович
Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти,
“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси докторанти.
Ўзбекистон Республикаси, Андижон вилояти

Аннотация: Ушбу мақолада барқарор ривожланиш, барқарор ривожланиш индикаторлари, қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш тушунчалари очиб берилган. Ўзбекистонда “Бирлашган миллатлар ташкилоти”нинг “Барқарор ривожланиш мақсадлари”га эришиш борасидаги ютуқлар кўриб чиқилган. Қишлоқ худудларини барқарор ривожлантириш бўйича таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: Барқарор ривожланиш, барқарор ривожланиш мақсадлари, барқарор ривожланиш индикатори, “хақиқий жамғармалар” (“*genuine savings”*), “хақиқий тараққиёт индикатори” (“*genuine progress indicator*”), барқарор ривожланиш рейтинглари, барқарор қишлоқ хўжалиги.

ИНДИКАТОРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Холматов Санжарбек Хожимаматович,
докторант кафедры “Бухгалтерский учёт и аудит”
Андижанского института сельского хозяйства и агротехнологий,
Андижанская область, Республика Узбекистан

Аннотация: В данной статье раскрыты такие понятия, как устойчивое развитие, индикаторы устойчивого развития, устойчивое развитие сельского хозяйства. Рассмотрены успехи Республики Узбекистан по пути достижения “целей устойчивого развития” “Организации объединённых наций”. Даны предложения по устойчивому развитию сельских территорий.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, цели устойчивого развития, индикатор устойчивого развития, “истинные сбережения” (“*genuine savings*”), “индикатор подлинного прогресса” (“*genuine progress indicator*”), рейтинги устойчивого развития, устойчивое сельское хозяйство.

2015 йили БМТнинг Бош ассамблеяси “Бизнинг оламимизнинг ўзгариши: 2030 йилгача бўлган давр учун барқарор ривожланиш сохасидаги кун тартиби” деб номланган дастурий хужжатни қабул қилди. 17 та “Барқарор ривожланиш мақсадлари” қабул қилинди. Шундан бери “барқарор ривожланиш” ибораси фойдаланиш учун мажбурий, хар қандай компания эса бунга кўмаклашиши ва мос келиши шарт бўлиб қолди [1]. Демак, 2015 йили БМТнинг Бош Ассамблеясида қабул қилинган “Кун тартиби-2030” дастури бўйича 17 та барқарор ривожланиш мақсадлари қуйидагилар: 1) қашшоқликни йўқотиш; 2) очликни йўқотиш; 3) яхши соғлик ва фаровонлик; 4) сифатли таълим; 5) гендер тенглиги; 6) тоза сув ва санитария; 7) қиммат бўлмаган ва тоза энергия; 8) муносиб иш ва иқтисодий ўсиш; 9) саноатлаштириш, инновациялар ва инфратузилма; 10) тенгсизликни камайтириш; 11) барқарор шахарлар ва ахоли пунктлари; 12) масъулиятли истеъмол ва ишлаб чиқариш; 13) иқлим ўзгариши билан

кураш; 14) денгиз экотизимларини сақлаб қолиш; 15) қуруқлик экотизимларини сақлаб қолиш; 16) тинчлик, хуқуқни химоя қилиш ва самарали институтлар; 17) барқарор ривожланиш манфаатларидаги шерикчилик.

Ўзбекистонлик олим Д.Х. Пўлатов “яшил иқтисодиёт” ва “барқарор ўсиш” тушунчаларини солиштиради ва уларнинг боғлиқлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, энг содда шаклдаги “яшил иқтисодиёт” иқтисодиётнинг кам углеродли, ресурстежамкор ва ижтимоий инклюзив модели сифатида қаралиши мумкин [2].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, “барқарор ривожланиш” иборасига қуйидагича таъриф бериш лозим, деб топдик: барқарор ривожланиш бу – мураккаб тизимнинг шундай ривожланиш тури-ки, бунда инновацион инвестицияларни киритиш асосида, “яшил” иқтисодиёт асосида, ички ва ташқи омиллар таъсирида унинг мақсадли йўналтирилган ўзгаришига эришилади ва минимал оғишда, минимал сарф-харажатлар билан, инсониятнинг хозирги ва келгуси авлодларининг манфаатларини хисобга олган холда маълум сифатли махсулот яратилиши таъминланади.

Хўш, барқарор ривожланиш қандай бахоланади, ўлчанади? Барқарор ривожланиш индикатори (ингл. *index of sustainable development*) бу — одатда ўзгаришларни талқин қилишда ишлатиш мумкин бўлмаган бирламчи маълумотлардан чиқариладиган, ва иқтисодий, ижтимоий ёки экологик ўзгарувчиларнинг холати ёки ўзгариши тўғрисида хулоса қилиш имконини берувчи кўрсаткич. Индексларни жорий қилишнинг асосий мақсади бўлиб хосил бўлган вазиятнинг ривожланишини башорат қилиш ва мавжуд муаммоларнинг ечимини ишлаб чиқиш учун вазият ёки ходисани бахолаш хисобланади. Россиялик олим П.Ю. Ерофеевнинг фикрича, бугунги кунда давлатлар, алохида минтақалар ва худудлар ривожланишининг барқарорлик даражасини ўлчаш имконини берувчи, асосли миқдорий мезонлар мавжуд эмас [3].

Қуйида барқарор ривожланиш индикаторлари тизимини кўриб чиқамиз. Дунёда “Иқтисодий хамкорлик ва ривожланиш ташкилоти” (ИХРТ, ингл. *Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*) индикаторлари тизими кенг оммалашган, тан олинган. Улар бир неча турларга бўлинади: 1) экологик кўрсаткичлар тўплами – атроф-мухитни мухофаза қилиш сохасидаги фаолият самарадорлигини бахолаш учун қўлланилади; 2) тармоқ кўрсаткичларининг бир неча тўплами – табиатни мухофаза қилиш масалаларининг тармоқ сиёсатига интеграциясини таъминлаш учун қўлланилади; 3) табиатни мухофаза қилиш хисоботларидан чиқариладиган кўрсаткичлар тўплами — хам табиатни мухофаза қилиш масалаларини тармоқ сиёсатига киритишни таъминлаш учун, хам табиий ресурсларни бошқариш барқарорлигини ва улардан фойдаланиш барқарорлигини таъминлаш учун қўлланилади. ИХРТ индикаторлари тизими иқтисодиёт ва атроф-мухит мухофазаси ўртасидаги ўзаро боғлиқликларни тушунтиради, иқтисодий-экологик хамда ижтимоий-экологик ўзаро боғлиқликларни очиб беради.

Яна кўп ишлатиладиган барқарор ривожланиш индикаторлари тизими бу – “БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича Комиссияси” индикаторлари тизими. Барқарор ривожланиш индикаторлари тизимлари ичида қамраб олиш бўйича энг тўлиқ тизимлардан бирини айнан шу “БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича Комиссияси” ишлаб чиққан. Бунда индикаторлар қуйидаги асосий гурухларга бўлинган: барқарор ривожланишнинг ижтимоий жихатлари индикаторлари; барқарор ривожланишнинг иқтисодий жихатлари индикаторлари; барқарор ривожланишнинг экологик жихатлари индикаторлари (шу жумладан, сув, қуруқлик, атмосфера, бошқа табиий ресурслар, шунингдек, чиқиндилар кўрсаткичлари; барқарор ривожланишнинг институционал жихатлари индикаторлари (сиёсатни дастурлаш ва режалаштириш, илмий ишланмалар, халқаро хуқуқий дастаклар, ахборот таъминоти, ахолининг асосий гурухлари ролини кучайтириш).

Кейинги индикатор бу – “хақиқий жамғармалар” (ингл. *genuine savings*) кўрсаткичи - Жахон банки томонидан таклиф қилинган. “Хақиқий жамғармалар” концепцияси мамлакатларнинг миллий бойлигини ўлчашга бўлган янгича ёндашувга уриниш билан яқиндан боғлиқ. Жахон банки томонидан табиат капитали, ишлаб чиқарилган (жисмоний ёки сунъий) капитал ва ижтимоий капиталларнинг миқдорлари, шунингдек, мамлакатнинг ялпи миллий бойлигидаги уларнинг улуши хисоблаб чиқилган. Чунончи, жахоннинг 100 дан ортиқ мамлакатлари учун уларнинг миллий бойлигидаги табиат капитали улуши ўртача 2-40 фоизни, инсон капитали улуши ўртача 40-80 фоизни ташкил қилди. Ундан ташқари, ривожланган мамлакатларда миллий бойликдаги табиат улуши ўртача 10 фоиздан ошмайди, инсон капитали улуши эса ўртача 70 фоиздан юқорини ташкил қилади. Ахоли жон бошига даромади паст бўлган кўпгина мамлакатлар учун табиат капиталидаги қишлоқ хўжалиги компонентининг улуши ўртача 80 фоизни ташкил қилди, ахоли жон бошига даромади юқори бўлган кўпгина мамлакатлар учун эса бу кўрсаткич ўртача 40 фоиздан ошмаган.

Кейинги индикатор бу – “Хақиқий тараққиёт индикатори”. Хақиқий тараққиёт индикатори (ХТИ, ингл. “*genuine progress indicator”, GPI*) бу — иқтисодий тараққиётнинг интеграл ўлчови сифатида “Ялпи ички махсулот” (ЯИМ)нинг ўрнига ишлатиладиган умумлашган кўрсаткич. ХТИ, ЯИМ сингари, пулда ифодаланади, лекин, ўз таркибий элементлари сонининг йиғиндисидан иборат бўлган ЯИМдан фарқли ўлароқ, ХТИ асосида наф ва харажатлар категорияларига бўлиш ғояси ётади, якуний кўрсаткич эса улар ўртасидаги айирма, фарқ сифатида аниқланади. ХТИ ЯИМга муқобил бўлган, илмий хамжамиятда кенг мухокама қилинадиган ва хукуматлар хамда нодавлат ташкилотлари томонидан барқарор иқтисодий фаровонликни аниқроқ бахолаш учун қўлланиладиган кам сонли кўрсаткичлардан бири бўлиб қолди [4].

Кейинги индикаторимиз бу - барқарор ривожланиш рейтинглари. Инвесторларнинг барқарор ривожланиш принципларига бўлган қизиқиши ортиши билан муайян бахолаш мезонларига бўлган эхтиёж туғилди, яъни, *ESG*-рейтингни (ингл. *ESG — environmental, social and governance,* яъни, экологик, ижтимоий ва бошқарув) ишлаб чиқишга эхтиёж туғилди. Барқарор ривожланиш рейтинги (ёки *ESG*-рейтинг) бу - компания фаолияти ва унинг асосий бизнес-ечимлари экологик, ижтимоий ва иқтисодий сохалардаги барқарор ривожланишга қай даражада мўлжалланганлигини бахолашдир [5]. Бугунги кунда глобал *ESG*-рейтингларни *Sustainalytics* (инглизча ва русча), *Investor's Business Daily* (инглизча ва русча) [6], *MSCI, Institutional Shareholder Services* (инглизча ва русча), *S&P Global* ва бошқа ташкилотлар тузмокдалар.

Энди 17 та барқарор ривожланиш мақсадларидаги 2-мақсад - очликни йўқотишга эришишдаги мухим дастак бўлган қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришга тўхталсак. “Қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш” ибораси ўрнига баъзи адабиётларда “барқарор қишлоқ хўжалиги” ибораси қўлланилади. Барқарор қишлоқ хўжалиги бу — қишлоқ хўжалигини барқарор тарзда юритиш, бунда озиқ-овқат ва текстил махсулотларига бўлган жамиятнинг бугунги кундаги эхтиёжлари қондирилади ва хозирги ёки бўлғуси авлодларнинг ўз эхтиёжларини қондириш имкониятлари хавф остига олинмайди [7].

БМТнинг “Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти” (*FAO*) “қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш” тушунчаси остида барқарор усул билан озиқ-овқат махсулотларини ишлаб чиқариш даражасини ошириш ва озиқ-овқат хафсизлигини таъминлашни тушунади. Бунинг учун: таълим ташаббусларини ривожлантириш, иқтисодиётда инновациявий ёндашувни қўллаш, янги технологияларни қўллаш, озиқ-овқат махсулотларига бўлган барқарор ва эхтиёжларга монанд хамёнбопликни, шу жумладан, ахолининг камбағал қатламлари учун, таъминлаш лозим; камбағаллик муаммосини ечиш мақсадида ишсизликни қисқартиришни ва даромадлар даражасини оширишни амалга

ошириш лозим; табиий ресурсларни бошқариш ва атроф-мухитни мухофазалашга алохида эътибор қаратиш лозим [8].

Ўзбекистон БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш борасида ўз олдига қўйган вазифаларни муваффақиятли бажараяпти ва эришилган ютуқлар халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилмоқда. 2023-йилда БМТ томонидан эълон қилинган Барқарор ривожланиш мақсадларининг давлатлараро рейтингида (*SDG*) Ўзбекистон ўз рейтингини 8 поғона ошириб, 166 та мамлакат орасида 69-ўринни (2022-йилда 77-ўрин) эгаллагани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. *SDG Index* ҳисоботига кўра, Ўзбекистонда 16 та мақсаддан 11 таси бўйича барқарор ривожланиш кўрсаткичларининг ижобий ўсиши қайд этилган. Улардан бири озиқ-овқат хавфсизлиги ва овқатланишга оид мақсаддир (2-мақсад).

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, тўғри овқатланиш борасида Ўзбекистонда салмоқли ишлар амалга оширилди. Хусусан, 8 та вазифа ва 14 та кўрсаткичдан иборат 2-мақсад - “Очликни тугатиш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва овқатланишни яхшилаш ҳамда қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишига кўмаклашиш” бўйича эришилган баъзи натижалар бунга яққол мисол бўла олади. Ўзбекистон 2019-2022-йилларда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича Глобал озиқ-овқат хавфсизлиги индекси - *Global Food Security Index (GFSI)* рейтингига кўра, катта ютуқларга эришган 10 та мамлакат орасида биринчи ўринни эгаллади. Ер муносабатлари соҳасида катта ишлар амалга оширилди: 400 минг фермерга 100 минг гектар экин майдони ажратилди, бу эса қўшимча равишда 1,5 миллион тонна озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш имконини берди.

Пахта ва ғаллага давлат монополияси бутунлай бекор қилинди. Агар 2017-йилда Ўзбекистонда 2 та қишлоқ хўжалиги кластери фаолият юритган бўлса, 2022-йилда уларнинг сони 633 тага етди. Айни пайтда мамлакатимизда пахта-тўқимачилик бўйича 134 та, ғаллачилик бўйича 200 та, мева-сабзавотчилик бўйича 249 та, шоличилик бўйича 42 та, дори-дармон бўйича 8 та кластер самарали фаолият кўрсатмоқда.

2017-2022 йилларда ғалла ҳосилдорлиги гектарига 43 центнердан 50 центнерга, пахта хомашёси ҳосилдорлиги 23 центнердан 34 центнерга, узум ҳосилдорлиги 124 центнердан 132 центнерга, картошка ҳосилдорлиги 330 центнердан 349 центнерга, полиз ва тарвуз маҳсулотлари ҳосилдорлиги 345 центнердан 359 центнерига ошди.

Охирги 6 йилда қишлоқ хўжалиги соҳасига 8,6 миллиард доллар сармоя киритилди. Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги 23 фоизга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти эса 1,9 баробарга ўсди, яъни 2017-йилдаги 811 миллион доллардан 2022-йилда 1,6 миллиард долларга кўтарилди [9].

Хулоса сифатида айтсак, қишлоқ худудларини барқарор ривожлантириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир: озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида оилавий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, аёллар ва ёшлар учун паррандачилик, доривор ва хушбўй ўсимликларни етиштириш, манзарали бута/дарахт етиштириш, асаларичилик, жахон бозорида ноёб ва қиммат бўлган махсулотларни етиштириш каби соҳалар учун грантлар ажратилиши; ҳосилни йиғиб олишдан бошлаб ташиш, сақлаш, қадоқлаш ва сотиш жараёнларида маҳсулот йўқотилишини олдини олиш мақсадида совуткичли машина ва ускуналар билан таъминлашни йўлга қўйиш; географик ҳудудга хос бўлган маҳсулотларни танитиш ва савдосини қўллаб-қувватлаш; қишлоқ жойларида кооперативларни ривожлантириш ва ишлаб чиқарувчи ташкилотлар ўртасида ҳамкорликни кенгайтириш; оилавий корхоналарни кооперативларга айлантириш орқали кўлам самарасидан фойда олишини рағбатлантириш; маҳаллий уруғларни ҳимоя қилиш, маҳаллий уруғларни фермерлар ўртасида тақсимлаш бўйича зарур механизмларни яратиш.

Қишлоқ жойларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлашга ажратилган маблағлар бўйича маълумотлар тўпланиб, мунтазам равишда дастурларнинг таъсири таҳлил қилиниши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Степанов О. «Устойчивое развитие» приведет к созданию социалистического концлагеря [Электрон ресурс]. – [URL]:https://vz.ru/opinions/2022/2/9/ 1141270.html (мурожаат қилинган сана: 23.04.2022).
2. Пулатов Д. Узбекистан на пути к устойчивому развитию и зелёной экономике. (Ўзбекистон барқарор ривожланиш ва яшил иқтисодиёт йўлида) // Журнал “Справочник финансового работника”, №07 (115)-2021, стр.71-76.
3. Ерофеев, П. Ю. Особенности концепции устойчивого развития / Экономическое возрождение России. — 2007. — № 3(13). — С. 20-29.
4. Talberth J., Cobb C. and Slattery N. The Genuine Progress Indicator. 2006.
5. ESG-факторы переведут в цифры (ESG-омиллар рақамларга айлантирилади) // «Коммерсантъ». — 2020. — 27 августа. — (мурожаат қилинган сана: 19.03.2021).
6. 50 Best ESG Companies: A List Of Today's Top Stocks For Environmental, Social And Governance Values // Investor's Business Daily. — 2019. — 12 February. — (мурожаат қилинган сана: 19.03.2021).
7. «Что такое устойчивое сельское хозяйство | Институт устойчивости сельского хозяйства». URL: www.asi.ucdavis.edu. 11 декабря 2018 г. (мурожаат қилинган сана: 2019 йил 20 январ.)
8. Promoting sustainable agriculture and rural development // Rome: FAO, 1996.
9. Макроиқтисодий ва худудий тадқиқотлар институтининг 2023 йил ноябр ойи фаолиятининг асосий кўрсаткичлари. [Электрон ресурс]. URL: www.imrs.uz. (мурожаат қилинган сана: 07.12.2023).

WORDLY KNOWLEDGE